

شیرعلی خان لودی

مرآة الخيال

تذکره مرآة الخيال

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

تذکره‌های زبان فارسی از چندین وجه حائز اهمیت هستند. یکی از دلایلی که بسیاری از اهل تحقیق و انتقاد به این تذکره‌ها مراجعه می‌کنند، آشنایی با دیدگاه‌های انتقادی گذشتگان است در واقع تذکره‌ها یکی از جمله آثار است که نظریه‌های انتقادی و نقد عملی در آنها به اشکال گوناگونی وجود دارد، بنابراین خواندن این آثار در واقع بهره‌گیری از دانش ادبی و نظریه‌های ادبی صاحب‌نظران گذشته است، اما این نکته را نیز از یاد نبریم که همه تذکره‌ها دارای ارزش یکسانی نیستند، برخی از این تذکره‌های ادب فارسی فقط به شرح احوال و ذکر اشعار بسنده کرده‌اند ولی گاه در برخی از تذکره‌ها بخصوص تذکره‌های عصر صفوی با نمود انتقادی دقیقی روبرو هستیم.

تذکره مرآة الخيال تألیف شیرعلی خان لودی که به تازگی به همت دانش پژوه جوان حمید حسنی و با همکاری بهروز صفرزاده به هیأتی آراسته چاپ و منتشر شد از جمله تذکره‌هایی است که می‌توان از آن بهره‌های زیادی برد. اگر چه این تذکره در مقابل تذکره‌های سراج‌الدین خان آرزو، یا تذکره آزاد بلگرامی از ارزش انتقادی بالایی برخوردار نیست اما با این وصف، این تذکره مشتمل بر فواید ادبی زیادی است که تاکنون به علت آن که در دسترس همگان نبوده است، رواج عام نیافت.

تذکره مرآة الخيال به جز این چاپ تاکنون ۳ بار در کلکته ۱۸۳۱ م. بصورت سربی در بریلی در ۱۸۳۵ م بصورت سنگی و در بمبئی در ۱۹۰۷ م. بصورت سنگی چاپ شده است. آقای حسنی تذکره مرآة الخيال را براساس متن چاپ بمبئی بازنویسی کرده است. این تذکره دارای ابواب و فصول متعدد است، به گونه‌ای که آن را به یک دانشنامه ادبی نزدیک کرده است. شیرعلی خان لودی پس از بیان خط و اقسام آن و حروف و الفاظ و اعراب به ذکر احوال و اشعار متقدمین از رودگی تا صائب و کلیم و شیدا پرداخته است. سپس باب اول به علم عروض و باب دوم به علم قوافی اختصاص یافت.

مؤلف علاوه بر ذکر احوال شعرا در بیان علم نفس یعنی دم، تفسیر و تأویل، استعاده، موسیقی، تعبیر خواب، وجود جنّیات، عشق، خمر، علم طب، احوال اقالیم سبّعه، غرائب عالم و علم اخلاق داد سخن داده است. شاید کمتر تذکره‌ای در زبان فارسی موجود باشد که تا این حد به لحاظ موضوعی گسترده باشد. یکی از ویژگیهای این تذکره حضور تذکره شاعرات (شاعران زن) چون مهری هروی، آقا بیگه، حجابی، همدی و... است.

حمید حسنی و بهروز صفرزاده کتاب تذکره مرآة الخيال شیرعلی خان لودی را در نهایت دقت و امانت بازنویسی کرده‌اند و در پایان یادداشتهای خود را به عنوان مصحح آورده‌اند. این کتاب شاید بی‌غلط‌ترین کتاب چاپ شده در زبان فارسی باشد به گونه‌ای که مصحح حتی وجود یک غلط چاپی را در کتاب غیر ممکن می‌داند. □

● محمدرضا محمدی املی

آدام متر عصر رنسانس اسلامی است) بدانیم حملات ترکان غز و سپس مغول و آنگاه تیمور از شرق و حملات دویست ساله صلیبیان از غرب چه به روز مسلمانان و خاور میانه آورد. می‌شود احتمال داد که اگر این ویرانیهای پی در پی به وقوع نمی‌پیوست چه بسا انقلاب صنعتی در همین منطقه از جهان رخ می‌داد و الساعه نقشه عالم شکل دیگری داشت.

از این اگرها و مگرها که بگذریم در همین کتاب به همین مقدار که دکتر موحد تصویر کرده‌اند با دنیای زن در عالم اسلام در قرن هفتم و هشتم (۱۹۶-۱۳۹) و نهادهای مدرسه (۲۳۳-۲۰۰) و خانقاه (۲۷۸-۲۳۴) آشنا می‌شویم و ساختار حکومتهای آن زمان را با توصیف آسیب‌شناسی سیاسی آن در می‌یابیم (۲۸۰ به بعد). از بحثهای خوب و تازه این قسمت «دغدغه مشروعیّت» (۳۱۰) و رویارویی دیانت و سیاست (۳۳۴-۳۳۵) می‌باشد. در همین دوران است که دو متفکر سیاسی ابن‌خلدون تونسلی در غرب اسلام و ضیاء برنی در شرق اسلامی با تکیه بر تاریخ، بینش و برداشتهای روشنگرانه‌ای از تحولات اجتماعی یافتند و اصولاً تاریخ‌نویسی که بعد از مغول رونق بیسابقه یافت حکایت از نوعی استشعار و حرکت به سوی (آگاهی تاریخی و اجتماعی دارد که مع‌الاسف این جریان نیز به رکورد برخورد. از فصول خواندنی کتاب «مقاسم جهان اسلام با جهان غرب در آستانه رنسانس» است (۳۵۶ به بعد).

ما مطالعه این کار تحقیقی و جذاب را به اهل تحقیق و نیز علاقه‌مندان به مباحث تاریخی و اجتماعی و شناخت گذشته دنیای اسلام توصیه می‌کنیم. □